

**VALAHIA MODERNĂ,
DESTINUL UNEI TRADUCERI /
MADAME LA PRINCESSE AURÉLIE GHICA,
LA VALACHIE MODERNE**

Corina IFTIMIA¹

Rezumat: Lucrarea de față s-a născut din propria experiență de traducător. În prima parte arătăm aici cu toată onestitatea riscurile la care se expune un traducător care nu a cules mai întâi toate informațiile necesare legate de textul de tradus. Este o premieră, sau o retraducere? În partea a doua, demonstrăm din perspectiva criticii traducerii că (re)traducerea noastră a restituit părți omise din original de traducerea inițială din varii motive pe care încercăm să le explicităm și a îndreptat unele erori de traducere. Desigur, omisiunile și erorile pe care le menționăm nu alterează sensul global al originalului, sunt doar chestiuni de nuanță, însă acestea atenuează într-o oarecare măsură amprenta poetică lăsată de autoare în mărturiile ei. În acest sens, am ținut seamă de publicul-țintă al versiunii românești inițiale.

Cuvinte-cheie: traducere, retraducere, receptare, critica traducerii.

Résumé : Ce travail est issu de notre propre expérience de traductrice. Dans un premier temps, nous montrons, en toute honnêteté, les risques encourus par un traducteur qui n'a pas recueilli initialement tous les renseignements requis sur le texte à traduire. Est-ce une première ou une retraduction ? Dans un deuxième temps, nous démontrons, en nous appuyant sur la critique de la traduction, que notre (re)traduction a restitué des pans entiers de textes omis de l'original pour des raisons que nous essayons d'explicitier, et qu'elle a corrigé quelques erreurs de traduction. Certes, les omissions n'altèrent pas le sens de l'original. Ce sont jute des questions de nuance, mais cela atténue en quelque sorte l'empreinte poétique du témoignage de l'auteur. En ce sens, nous avons tenu compte du public-cible de la version roumaine initiale.

Mots-clé : traduction, retraduction, réception, critique de la traduction

Traducătorul față cu retraducerea

Lucrarea *Valahia modernă* a apărut în 2015 la editura Casa Demiurg, Iași, în colecția „Înapoi în timp”, ediție bilingvă, deși inițial ar fi trebuit să se înscrie în colecția *Restitutio*, lansată de Sanda-Maria Ardeleanu, și care cuprinde mărturii, texte semnate de autori români în limba franceză.

La vremea în care eram deja la a doua corectură, am aflat absolut întâmplător că ceea ce noi consideram că este o traducere în premieră este în parte o retraducere. Această descoperire ne-a destabilizat ușor, dar ne-a și

¹ Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, corina.iftimia@gmail.com

motivată să cercetăm și să aflăm mai mult. Cum e și firesc, am mers la sursă și astfel am ajuns la colecția *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea, Serie nouă*, publicată în 10 volume începând cu anul 2004 la Editura Academiei Române, de către Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”. Primele două volume l-au avut drept coordonator pe Paul Cernovodeanu, iar după dispariția sa, pe Daniela Bușă și Georgeta Filitti, care semnează și prefețele.

Povestea acestei colecții ni s-a părut interesantă. Deja sintagma „serie nouă” ne-a îndemnat să mergem mai adânc cu căutările, să aflăm câte ceva și despre seria dintâi. Așa am ajuns la volumul I al colecției intitulat *Călători străini despre Țările Române, seria Medievală*, apărut în 1968, elaborat de un grup de cercetători ai Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” și publicat de Academia RSR, ediție îngrijită de Maria Holban. Această serie conține 10 volume, publicate până în anul 1986, și investighează perioada dintre anii 1330 sau 1331 (datarea unor documente nu este clar stabilită) până la 1800. Inițiatorii acestei colecții au fost: Maria Holban, Matilda Alexandrescu, Paul Cernovodeanu și Ion Totoiu. Lor li s-au alăturat și alți cercetători de-a lungul timpului. Inițiativa străngerii la un loc a mărturiilor lăsate de călătorii străini a venit din partea lui Barbu Cîmpina, în 1954.

Din prefața la vol. I scrisă de Mihai Berza încă din 1967 am aflat cum s-a născut această colecție. Acesta spunea: „Colecția pune la îndemâna cercetătorilor o categorie prețioasă de izvoare care, prin caracterul său propriu, le întregeste în mod obișnuit pe celelalte, iar, uneori, date fiind circumstanțele de fapt ale conservării surselor istorice la noi în țară, e silită chiar să suplinească, în măsura posibilităților, lipsa acestora” (Mihai Berza în Maria Holban coord., 1968, pp. V-VI). Autorul mai lămurește și sintagma „călători străini”: oameni de diferite nații, de diferite origini sociale, care au tranzitat pe teritoriul nostru sau chiar au zăbovit o perioadă mai lungă sau mai scurtă de timp, mânați în general de interese economice și politice. Aceștia au lăsat însemnări importante nu numai despre evenimentele la care au fost martori oculari, ci și despre orașele, satele, modul de viață și obiceiurile localnicilor din Țările Române (Valahia, Moldova și Transilvania).

Ideea unei astfel de lucrări nu era nouă. Nicolae Bălcescu subliniase și el, în „Cuvânt preliminar despre izvoarele istoriei românilor” publicat în *Magazinul istoric pentru Dacia*, „importanța mărturiilor făcute de deosebiți călători în locurile noastre și tipărite în mai multe limbi”. Ideea este urmată și de alte publicații ale vremii, printre care se menționează „Arhiva Istorică a României” tipărită de Hașdeu. Însă „efortul cel mai susținut în această direcție a fost cel al lui Nicolae Iorga”, semnatarul culegerii „Călători, ambasadori și misionari în țările noastre și asupra țărilor noastre” publicate în *Buletinul societății geografice*, 1889, dezvoltată ulterior în 4 volume publicate între 1928-1929 cu titlul *Istoria românilor prin călători între secolele XIV-XIX*.

Autorul prefeței mai menționează și dificultățile utilizării acestor izvoare. Printre ele cităm înmulțirea lor, unele limbi de circulație restrânsă în care au fost redactate (suedeză, maghiară, polonă, turcă), gradul scăzut de cultură observat la unii autori abia știutori de carte, caracterul arhaic al limbii.

Prefața lui M. Berza este urmată de cea a Mariei Holban, care se concentrează pe aspecte concrete, tehnice, ale realizării acestei monumentale colecții. Aceasta începe prin a menționa o primă etapă de o importanță crucială în domeniul traducerii: stabilirea textului, în vederea unei traduceri cât mai fidele. Una dintre dificultățile cu care s-a confruntat echipa a fost transpunerea în limbi străine a toponimelor și antroponimelor românești, fapt care le făcea de nerecunoscut. De aceeași dificultate ne-am lovit și noi, în fața numelui lui Iancu Oteteleşanu, de exemplu, numit de autoare Otto Téléchano, ale cărui urme le căutam zadarnic la Măgureni, când castelul acestuia se află la Măgurele, în județul Ilfov. La fel și numele orașului Giurgiu, sub pana autoarei devine Giurgevo, însă eroarea de pronunție, respectiv de transcriere, nu-l face de nerecunoscut cititorului român francofon.

O altă dificultate a constat în munca de selecție a mărturiilor. Criteriul de bază a fost cel al valorii mărturiei din punct de vedere istoric. Astfel, au fost excluse ”digresiunile de tot felul constând din considerații religioase sau morale fără o legătură necesară cu subiectul” sau „Inventare întregi de obiecte de cult” din biserici, care încarcă textul. Aici se cuvine să facem o scurtă mențiune. Lucrarea apărea în epoca regimului comunist ateu, așa încât se impunea să dispară din texte orice referire la domeniul religios strâns legat de viețuirea moldo-valahilor.

De asemeni, au fost suprimate invectivele, criticile rău intenționate care, în opinia coordonatoarei, formau „un balast supărător”. În schimb, au fost păstrate criticile cu privire la starea reală a Țărilor Române și a locuitorilor, percepută adeseori de către nobilii străini sosiți din marile capitale europene drept înapoiată.

Pentru ca munca de traducere să fie eficientă, fiecărei limbi i s-a atribuit unul sau mai mulți traducători.

Începând cu 2004, Colecția se reia după o întrerupere de mai bine de trei decenii, cu titlul *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea, serie nouă*, tipărită cu sprijinul Ministerului Culturii și Cultelor prin administrația Fondului Cultural Național, de Editura Academiei Române, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”. Din prefața la vol. I, atât cât am avut acces la ea, nu am aflat lucruri în plus despre strategia demersului traductologic. Am concluzionat ca nu s-a schimbat și că dificultățile și criteriile de selecție au rămas aceleași, dacă nu cumva au sporit, dată fiind abundența surselor. Textele în limba franceză au fost traduse de dr. Georgeta Filitti, dr. Daniela Bușă, dr. Raluca Tomi și cercetătoarea Lucia Taftă.

Scurtă privire critică asupra traducerii și retraducerii

Mărturia prințesei Aurélie Ghika face parte din volumul V, pp. 150-176. Citind-o în momentul în care versiunea noastră era deja în lucru la editură, am realizat că textul autoarei a fost tradus fragmentar. Într-adevăr, au fost omise pasaje considerate digresiuni care ar fi încărcat textul. Aici merită menționat capitolul intitulat „Cuvânt către cititori”, suprimat integral de editorii colecției. Problema ideologiei opresive a fostului regim comunist iese din discuție ca justificare a omisiunii. O explicație plauzibilă este faptul că în acel cuvânt-înainte autoarea prezintă un punct de vedere personal asupra realității sociale, culturale și politice a Franței de la jumătatea secolului al XIX-lea. Tabloul înfățișat de A. Ghika este sumbru, încărcat de temeri și pesimism izvorâte în urma revoluției de la 1848, ale cărei ecouri i-au parvenit în timp ce călătorea prin Valahia. Autorii colecției îl vor fi considerat nerelevant pentru tematica generală.

De asemeni, am constatat că și numele autoarei a fost ușor modificat: Madame la princesse Aurélie Ghika devine Aurélie de Soubiran Ghika. Așa cum arătăm și în nota traducătorului, autoarea și-a atribuit titlul de prințesă fără ca soțul ei, Grigore Ghica, să fi ajuns să domnească, la fel cum își atribuisese și particula nobiliară „de”, fără să facă parte din aristocrația franceză. Considerăm că suprimarea titlului de prințesă pe care autoarea și l-a arogat pe nedrept restabilește adevărul biografic și istoric al acesteia.

Mergând mai departe în comparația versiunii noastre cu cea deja publicată, am observat că au mai fost eliminate și pasaje cu alură de meditație poetică, descriptive și melancolice, impregnate de spiritul romantic al vremii. Așa de pildă reveriile tihnite la poalele munților și codrilor noștri, departe de zbuciumul revoluționar din patrie, reflecțiile pioase la vederea troițelor pe care le întâlnește la tot pasul în peregrinările ei prin câmpia nesfârșită și pe care le confundă cu niște vestigii funerare primitive.

Din capitolul întâi intitulat „Dunărea. Giurgiu. Stepa” au fost eliminate paragrafe întregi în care autoarea descrie călătoria cu vaporul cu aburi pe Dunăre până să ajungă la Giurgiu. De data aceasta, omisiunea se justifică prin faptul că excede limita geografică fixată. Mai puțin explicabilă ni se pare omisiunea unei părți importante ca întindere din capitolul „Domnitorul. Domnia lui Grigore Ghica. Doamna Maria, văduva sa. Salonul său de la Colentina. Câteva portrete. Sultanul. Bucureștiul în 1849”, și anume portretele personalităților politice (diplomați, militari) care frecventau salonul cosmopolit al Doamnei Maria.

Omisuniile sunt numeroase și variabile ca întindere, de la câteva fraze până la paragrafe și pagini întregi. Enumerarea și analiza lor ar depăși spațiul acestei lucrări. Totuși, ele ar merita o tratare separată pe care o vom face cu siguranță în viitor. Deocamdată ne mulțumim să conchidem că, pe de o parte, aceste omisiuni încadrează textul din limba țintă în limitele stricte impuse de

tema colecției și, probabil, de politica editorială, așa încât orice însemnare fără legătură directă cu Valahia este eliminată ca „digresiune”; pe de altă parte, prin aceste omisiuni se dovedește că demersul nostru nu poate fi socotit integral drept o „retraducere”.

Comparând varianta autorilor cu a noastră, am remarcat că există, cum e și firesc, deosebiri la nivelul formei, generate de opțiunile de traducere, nu însă și la cel al conținutului. Totuși, am observat și unele „derapaje” amuzante, pardonabile dacă avem în vedere volumul imens de muncă și respectarea unor termene. Dăm mai jos un singur exemplu. Mai întâi, originalul pe care îl cităm din ediția bilingvă:

Retenue deux jours à Giurgevo par le retard du bateau à vapeur, dans la maison du Préfet, j'assistai à une scène d'un comique étrange. Deux heures avant mon dîner, trois dorabantz, ou gendarmes, donnaient la chasse, à coups de bâton, à des poulets étiques qui étaient aussitôt tués et rôtis. Cette course vagabonde ressemblait au maraudage d'une armée en détresse. Le maïs vient en abondance, et il serait facile d'obtenir ces poulets dorés de la Gascogne, si appréciés des palais délicats ; mais le luxe du poulailler est inconnu, et on obligerait difficilement un domestique à pourvoir à la subsistance de la gent emplumée, mise au régime cellulaire. (Aurélié Ghika, [1850], 2016, p.182)

Traducerea inițială:

Reținută două zile la Giurgiu de întârzierea vasului cu aburi, am asistat în // casa prefectului la o scenă de un haz ciudat. Cu două ore înaintea cinei, trei dorobanți sau jandarmi urmăreau cu lovituri de baston niște pui de găină slabi, care fură curând omorați și prăjiți. Aceasta cursă hoinară semăna cu o șterpeală a unei armate aflate într-o stare critică. Porumbul era din abundență și erau ușor de obținut acei pui aurii din Gasconia, atât de apreciați de delicatesele *pupile gustative*; dar folosirea coteșului de găini este un lux, care este necunoscut și obligă un servitor să aibă grijă, cu greutate, de sănătatea unor *oameni aflați la regim*. // (Daniela Bușă coord., 2009 p. 172)

Retraducerea noastră:

Reținută două zile la Giurgiu în casa Prefectului din pricina întârzierii vaporului cu aburi, am asistat la o scenă de un comic ciudat. Cu două ore înainte de cină, trei dorobanți sau jandarmi fugăreau cu lovituri de baston niște pui numai piele și os care erau uciși și fripiți pe dată. Alergătura asta dezordonată semăna cu tâlhăria săvârșită de

o armată în dificultate. Porumbul vine din belșug, ar fi ușor de obținut puii aurii din Gasconia, atât de apreciați de *palatele delicate*; dar luxul coteșului de găini est necunoscut, și greu ai putea sili un slujitor să asigure hrana *poporului cu pene* pus la regim de închisoare. (Aurélie Ghika, 2016, p. 92)

Una dintre nepotriviri poate fi constatată la nivel morfologic, în traducerea timpurilor verbale. Astfel, imperfectul „étaient tués” este tradus cu perfectul simplu, „fură uciși”, prezentul „vient” din „vient d’abondance” cu imperfectul „era din abundență”, la fel ca și condiționalul din „il *serait* facile” („erau ușor”), ceea ce transformă un deziderat în certitudine. La nivel lexical, dincolo de diferențele de opțiuni de traducere, precum „poulets étiques” tradus cu „pui slabi” și retradus prin „pui numai piele și os” („pui costelivi” ni se pare acum mai potrivit), avem de-a face cu două tipuri de erori. Prima ar fi de ordin tipografic, cea care transformă *papilele* gustative în *pupile*, deși originalul vorbește despre *palate*. Cea de a doua ține de o înțelegere greșită a textului și duce la un nonsens. Traducerea deplasează grija pentru creșterea zburătoarelor de curte întru desfătarea gustului rafinat franțuzesc de care s-ar putea bucura și valahul în punerea acestuia din urmă la regim. Despre ce regim ar fi vorba, traducerea nu mai spune, adjectivul „cellulaire” (celular, de celulă de închisoare) nemaifiind tradus.

Concluzii

În domeniul istoriografiei românești, prin includerea mărturiilor în cadrul izvoarelor istorice, traducerea excede cei 100 de ani, dacă socotim demersul marilor predecesori precum Bălcescu și Iorga. Dacă ne raportăm la demersul început în sec. XX și continuat în sec. XXI, perioadă în care se concretizează un vechi deziderat, atunci da, vorbim de aproape o 100 de ani de traduceri.

Am arătat aici că practica retraducerii se dovedește folositoare, mai ales atunci când aceasta restituie un text în integralitatea lui, dincolo de considerentele de ordin tematic, ideologic sau estetic. Totodată, ea operează transformări care tind să îmbunătățească versiunea inițială. Reafirmăm că nu ne-am regăsit în postura de re-traducătoare (în parte) decât tardiv, în momentul în care cartea era în curs de editare-tipărire și subiect de negociere pe seama altor variante posibile cu directoarea editurii.

Destinul editorial al cărții autoarei Aurélie Ghika în limba română începe prin traducerea ei parțială și includerea într-o colecție vastă, extrem de bogată și cu o lungă tradiție, *Călători...* și e continuat prin retraducerea ei în colecția „Înapoi în timp” a Casei Demiurg, condusă de A. Ioniță, ea însăși istoric. Considerăm că mărturia autoarei este valoroasă, căci ea întregește imaginea Țărilor Române în zorii epocii moderne văzute de un ochi străin, dar legat afectiv de aceste ținuturi.

Bibliografie:

- Madame la princesse Aurélie Ghika (1850): *La Vlalachie moderne*, Paris, Comptoir des imprimeurs, Comon, Editeur.
- Prințesa Aurélie Ghika (2016): *Valahia modernă/La Valachie moderne* [Tradus de Corina Iftimia], Iași, Casa Editorială Demiurg.
- Maria Holban coord. (1968): *Călători străini despre Țările Române, seria Medievală*, vol. I, București, Editura Științifică.
- Daniela Bușă coord. (2009): *Călători străini despre Țările Române, serie nouă*, vol.V, București, Editura Academiei, pp.150-176.